

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆՅԱՆ

(ՄԵՆԴԵՍԱՆ 120-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

յս տարի փետրվար ամսին լրացավ Արմաշի նախկին վանահայր և Կոստանդնուպոլսի պատրիարք երջանկահիշատակ Մաղափա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի ծննդյան 120-ամյակը:

Այս բարեպատեն առիթով, «Էջմիածին» ամսագրի սույն համարից սկսած, հրատարակում ենք մեծանուն պատրիարքի կյանքին, ժամանակաշրջանին, գործունեության և մատենագրական մեծ վաստակին նվիրված մի բովանդակայից և խղճամիտ ուսումնասիրություն, որն հսկայաոռեն պատրաստել է, Ազգիս Վեհափառ Հայրապետի հանձնարարությամբ, ռումիեհայ ծանոթ մտավորական Հ. Ճ. Սիրունին:

Ավելի քան քառասուն տարի է, ինչ պատմության է պատկանում Օրմանյանը, բացառիկ դեր կատարելուց հետո հայ կյանքի մեջ: Այնուամենայնիվ դեռ հայ մամուլում միշտ արձագանքը կա նրա մեծ անվան, գործին և դերին, չհաշված Օրմանյանի իսկ գրածները իր մասին և այն հսկա գրականությունը, որը գրվել էր նրա մասին, մերթ Գուրեմով և երբեմն էլ՝ ֆենդադարությամբ:

Երբեմն, խույ անկյուններից, մտնով ու հոգով գանձանք ջղագրգիռ ձայներ են բարձրացնում, փորձելով ստվեր գցել մեծանուն հայ հոգևորականի կյանքի ու վաստակի վրա, ինչպես անցյալ տարի փարիզահայ

մամուլում, որտեղ հոգվածագիրը ավելի շուտ շաղակերտում էր Օրմանյանի կերած «յալանչի դուժա»-յի մասին: Դրանք, իհարկե, ծիծաղելի փորձեր են:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը իր խորին հարգանքի, ակնածանքի և երախտագիտության սրտագին տուրֆն է բերում մեծանուն պատրիարքին՝ նրա ծննդյան 120-ամյակի առթիվ, ոգեկոչելով մի անգամ ևս նրա մեծ հիշատակը և խոնարհելով նրա պատկառանք առթող մատենագրական մեծ վաստակի առաջ:

Օրմանյան պատրիարքի կյանքը ուսանելի է և գրավիչ իր խմբողչության մեջ: Նա ԺԹ դարի վերջին ֆառորդի և Ի դարի առաջին ֆանամյակի հայ հոգևորականության ամենաինքնատիպ, զարգացած և բազմալատակ մեծություններից մեկն է որպես եկեղեցական, հասարակական-ազգային գործիչ և որպես մատենագիր:

Ոչ ոք Հայ եկեղեցու պատմության վերջին ժամանակներում չի ունեցել Օրմանյանի եկեղեցական լուրջ, բազմակողմանի դաստիարակությունն ու զարգացումը: Նա աֆեհան աշխատանքով, հավատով, իմացապես և հոգեպես պատրաստվեց իր ապագա եկեղեցական կոչման համար:

Օրմանյանը որպես մարդ և հոգևորական, հայրենասեր և ազգային գործիչ, վարչագետ և մատենագիր, որպես խառնվածք և անհատականություն մի ամբողջություն էր,

որի բեղմնավոր գործունեությունը ընդգրկել է չափազանց ընդարձակ հորիզոններ, սրտեռանդն արդյունավորությամբ:

Մոտ քառասուն տարի նա նվիրումով, սիրով և շեքմությամբ ծառայել է ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ, ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԻՒՆ ԵՎ ՄԵՐ ՄԱՏՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ:

Փառավոր, պատասխանատու, բայց միաժամանակ դժվարին և հանախ փշալից է եղել Օրմանյանի անցած գործունեության ուղին:

Բայց, անկախ հանգամանքներից և պարագայներից, Օրմանյանը ամեն տեղ եղել է ՄԱՆԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՎԻՐՄԱՆ ՄԱՐԴԷ:

Նա իր Եկեղեցական և ազգանվեր գործունեությամբ, իր նշմարտապես առաքինագարդ և ամբասիր կենցաղով, Հայ Եկեղեցու հանդեպ ունեցած պաշտամունքի հասնող նվիրվածությամբ, մանկավարժական և գրական վաստակով անմոռաց հիշատակ է թողել:

Ի դարձի մեր ազգային-Եկեղեցական տարեգրության մեջ Օրմանյանը զարմանալի մի երևույթ էր, մարդկայնորեն հասկանալի իր բոլոր փոքր սավերներով, որոնց վրա փորձում էին այնքան երկար կանգ առնել և խոսել նրա հակառակորդները, ոչինչ չկարենալով գտնել սակայն խոսելիք նրա իրավարժանիքների և պայծառ գործունեության մասին:

Օրմանյանը աչք է բացել հայ կաթոլիկ շրջանակներում, միջնակարգ և կրոնական-աստվածաբանական բարձրագույն կրթությունն ստացել է Հոռմում կաթոլիկների մոտ, ծանոթաբեռն երեք մագիստրոսական իրավ տիպոսներով:

Այնուհետև մոտ քառասուն տարեկան հասակում, հաստատ համոզմունքների և սկզբունքների տեր հոգևորական, բազմակողմանիորեն զարգացած և կազմակերպված միտք, վերադարձավ Հայ Եկեղեցու գիրկը:

Սխալ կլիներ և նշմարտության դեմ մեղանշում Օրմանյան սրբազանի այդ հոգևոր հայրենադարձությունը «ի ծոց Մայրենի Եկեղեցու» բացատրել վայրկենական բռնկումով, և կամ 1870-ական թվականներին Կոստանդնուպոլսի հայ կաթոլիկ կյանքը վրդովող ծանոթ Հասունյան և Հակահասունյան պայքարով: Այդ պայքարը ինքնին հետևանք էր 1860-ական թվականների նոր ժամանակների ոգու, Ազգային Սահմանադրության սկզբունքների, հայ կյանքի հասարակական, ազգային, մշակութային գործունեության, ազգային ինքնագիտակցության և արժանապատվության:

Այդ պայքարը արագացրեց միայն Օրմանյանի վերադարձը հայրենի տուն:

Վատիկանը Հասունյանի միջոցով ուզում էր խեղդել հայ կաթոլիկ հասարակության

մեջ նոր ծլարձակած ազգային, հայրենասիրական շունչն ու ոգին, որոնք համազգային հողի վրա «մոռված քաժանված» նույն Ազգի զավակների միջև միության կովան էին հանդիսանում:

Օրմանյանը ոգի ի բռին պայքարեց զբաղվելով, դասախոսություններով՝ ալլաբերդ, ապագայնացնող այդ փորձերի դեմ, ի վերջո, 72 ուրիշ հայրենասերների հետ, վերջնականապես բոթափեց իր ոտքի փոշին և վերադարձավ տուն՝ ԽԱՂԱՂ ԽՂՃՄՏԱՆՔՈՎ, ԴԻՏԱԿՅՈՒԹՅԱՆ, որովհետև Հայ Եկեղեցու մեջ միայն գտավ, իր իսկ վկայությամբ, ազատ, քրիստոնեական ոգի և շունչ:

«Հոռմեադավանութենէ հեռանալու միտք իմ վրա, ոչ կիրքի մը վայրկենական որոշում և ոչ շահադիտության կեղծիք էր, այլ երկար ատեն փորձված և կշռված և խոհական ֆայլերով հառաչացած գործ մը եղած է («Խոհ և խոսք», էջ 6): Միաժամանակ Օրմանյանը գրում է և հետևյալը. «Դրավիշ կգտնեի հայ դավանությունը, յուր հեօրյա և պահպանողական, յայնամիտ և ազատախոհ սկզբունքներով (նույն տեղում, էջ 104):

Հայ Եկեղեցու ծոցում Օրմանյանի հասարակական, Եկեղեցական գործունեությունն սկսեց Ղալաթիայի ֆարզությունը: Այնուհետև հայ ժողովուրդին լավագույնս հանաչելու համար, բնագավառի իր հայեցի պարամետրի և սովորույթների մեջ, նա առաջիններից մեկը եղավ, որ 1880 թվականին ընդունեց Կարինի առաջնորդությունը, որ վճռական դեր կատարեց Սահմանադրության դրպրոցի բացման աշխատանքներում: Այդ օրերին Օրմանյանի անունը, որպես հայրենասեր հոգևորականի և մարդու, կապվեց Կարինի ծանոթ տաղնապին:

Օրմանյանի տարերքը սակայն ուսուցանելն էր, ուսուցչությունը, ինչպես այդ մասին վկայում է նա: Եվ պատահականություն չէր, որ նա ուսուցչական, մանկավարժական արդյունավետ գործունեություն ծավալեց նախ էջմիածնի Դեռքյան նեմարանում, ապա Արմաշի դպրեվանդում, և հուսկ Ռուսմե, 1917 թվականին, Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարանում:

Օրմանյանը մի տարի մնաց Դեռքյան նեմարանում: Բայց նա ուղադրավ մի էջ բացեց Դեռքյան նեմարանի պատմության մեջ, այն դեռելով իր բուն դերի և կոչման մեջ:

Օրմանյան սրբազանի ազդեցության տակ, 1889 թվականին, Դեռքյան նեմարանը, տասնհինգամյա երկունիք հետո, տվեց իր հոգևորական առաջին երախայրիքը Հայ Եկեղեցուն և Հայ Ազգին: Դեռքյան նեմարանի տեսուչ Արշակ Նահապետյանը, հե-

մարանի շրջանավարտներ Կարապետ Տեր-Մկրտչյանը, Գեորգ Չոբեֆչյանը և Գ լսարանի ուսանող Գարեգին Հովսեփյանը կուսակցուն սարկավազ ձեռնադրվեցին, ի մեծ ուրախություն և մխիթարություն Մակար կաթողիկոսի: Օրմանյանը սեր դրեց ուսանողության մեջ դեպի հոգևոր ասպարեզը և նեմարանում ստեղծեց եկեղեցական մթնոլորտ:

Արմաշում նույնպես նոր, հայրենասեր և գրագետ հոգևորականության պատրաստության հարցը արդարորեն կապվում է առաջին հերթին Օրմանյանի անվան և գործունեության հետ: Արմաշի դպրեվանքի բարձրագույն, կենսունակության նոր շունչ տվեց Հայ եկեղեցուն: Օրմանյանը Արմաշի դպրեվանքում արդարացրեց պատրիարքության և Ազգի վստահությունը: Նվ Օրմանյանը, իր ոգով և պատկերով, Դուռյանի հետ միասին, Արմաշում պատրաստեց եկեղեցու սպասավորության և Ազգի ծառայության նվիրված կոչման տեղ, զարգացած հոգևորականների մի սերունդ, որոնցից վերջինն է Կոստանդնուպոլսի այժմյան ծերունագարդ և գրագետ պատրիարք:

Արմաշականները, գրում է բազմավաստակ բանասեր և պատմաբան Արշակ Ալպոյանյանը, «իրենց ստացած դաստիարակությամբ և ներշնչումով, խանդով ու եռանդով, նվիրվեցան իրենց պարտականության, ստանձնելով իրենց առաջարկված որման հոգևոր, նույնքան վարչական պաշտոնները, տագնապի մը հաջորդող ժամանակաշրջանի մը մեջ, և փրկեցին Հայ եկեղեցիին վարչական ու հոգևոր կազմալուծումը, որ հայկական ջարդերուն անխուսափելի հետևանքը պիտի ըլլար» («Թորգոմ պատրիարք Դուռյանյան», Կահիրե, 1950, էջ 2):

Օրմանյան սրբազան 1896 թվականին, բացառիկ հանգամանքների և ղեկավար պայմանների մեջ, կոչվեց Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարքական Աթոռին: Բացառիկ էր ժամանակը, բացառիկ եղանակն էր դեպքերը, որոնք մյաժամանակ ընտրում էին Օրմանյանի ապրած ժամանակաշրջանի հոգեբանությունը, կրեքը, պայմանները:

Այնուամենայնիվ, Օրմանյանը եղավ նաև բացառիկ մարդը այդ բացառիկ պայմաններին մեջ: Այդ էր ազգային իշխանության և ժողովրդի համագումունքը: Նվ Օրմանյանը, տաններկու տարիների իր պատրիարքությամբ, արդարացրեց այդ վստահությունը:

Նա Աթոռ բարձրացավ երբ, Ալըքյանի թույլ և Իզմիրլյանի հախտոն պատրիարքությաննից հետո, Կոստանդնուպոլսում և գավառներում հոսում էր հայ աշույնը, Համիդի քաթր ծանրանում էր հայ հոգու և մտքի

վրա, իսկ ժողովուրդը համակված էր սարսափով:

Օրմանյանը սիրտ տվեց հուսահատված ժողովրդին և մերթ «ողորմելով և մերթ բողոքելով» և ի պահանջել հարկին նաև հրաժարականներով, կարողացավ «զսպել գազանին» և առաջը առնել նոր աղետների: Դա փոքր ծառայություն չէր այդ ծանր, մղձավանջային օրերին: Դրանով Օրմանյանը կատարեց նաև ազգասիրական, հայրենասիրական իր պարտքը:

Ստեղծված պայմաններում, ինչպես Օրմանյանն է նշում իրավացիորեն, «Էնձի կմբար հարմար կերպով, նարտար դարձվածներով, հնարավոր միջոցներով, Համիդի հայերուն դեմ ունեցած ատելությունը մեղմացնել, հալածանքները թեթևացնել, Ազգին կացությունը բարվոքել, ներքին կազմակերպությունը պահպանել, մեկ խոսքով՝ քիչ ու շատ տանելի վիճակ մը պատրաստել: Այդ ծրագիրը Համիդի ուզածը չէր, և երբ ես անդ կհետևեի, Համիդի հետևող չէի ըլլար, և այսչափը բավական է իմ վրաս հարուցված գրպարտությունը փարատելու» («Խոսք և խոսք», էջ 28):

Օրմանյանի պատրիարքությունը եղավ մի ծանր լուծ, նույնիսկ նահատակություն, որը նա տարավ եկեղեցու սիրով և Ազգի նվիրումով: Դիմացավ փոթորիկին և կատարեց իր պարտքը նկուն փառափառությամբ, ի գործ դնելով օրմանյանական հնարամտություն և խորագիտություն:

Շատ է խոսվել, գրվել, մանավանդ Օրմանյանի պատրիարքության մասին: Նրա պաշտոնավարությունը դուր չեկավ որոշ շրջանակի և մակերեսային մտայնության տեղ մարդկանց: Բայց Օրմանյանը իր կնիքը դրավ պատրիարքության շրջանի իր պաշտոնավարության և իր ժամանակի վրա:

Օրմանյանի պատրիարքությունը եղավ, ինչպես նրա փառքի, նույնքան և դառնության ժամանակաշրջանը: Նա նույնիսկ ընկավ, կրից կուրացած մարդկանց կողմից, ամբաստանության տակ:

Մեծանուն պատրիարք, «Հիշատակագիր հեղյուտասանայա պատրիարքության» աշխատության մեջ (Կ. Պոլիս, 1910 թ.), պաշտոնական բացատրություններով և ստույգ փաստերով հերքեց իր դեմ եղած ամբաստանությունները՝ որ իբր թե ինքը խույ է եղել Ազգի ցավերին, դավաճանել է Ազգային Սահմանադրության, ծնկի է եկել բռնակալի առաջ, կառչած է մնացել Պատրիարքական իր Աթոռին և մեծատիրություն է հաստատել ազգային-եկեղեցական գործերում:

1913 թվականին Ազգը նրան արդարացրեց: Պատմության առաջ ևս արդարացավ

Օրմանյան, մանավանդ 1914—1915 թվականների հայկական մեծ եղեռնի լույսի տակ, երբ Կոստանդնուպոլսում ազգային իշխանության գլուխ էին կանգնել Օրմանյանի հակառակորդները:

Ուրբա՛ն ճիշտ և արդար էր մեծանուն գրագետ Գրիգոր Զոհրապի 1913 թվականի հունվարին, հատենի Ազգային-Երեսփոխանական ժողովը, արտասանած հարո, երբ վճռվում էր Օրմանյանի բախտը. «Ըսվեցավ, թե Օրմանյան սրբազան Սահմանադրության բոլոր տրամադրությունները չգործադրեց, ուստի այդ մասին իր քրած ուխտը դրժեց: Կհարցնեմ, թե այսօր, երբ հինգ տարի է լվեր մեր Սահմանադրությունը գործադրելու մասին կատարյալ ազատություն կվայելեն, արդյո՞ք անոր բոլոր տրամադրությունները գործադրեցի՞նք: ...Մտածեցե՞ք անգամ մը, այսօր, երբ արդարությունը գործադրելու նպատակով հավաքված ենք այստեղ, արդյո՞ք արդարության գոնե տարրական և հիմնական պայմանները կհարգե՞նք մենք: Առանց վարանելու դատելու վրա ենք ամբաստանյալ մը, որ բացակա է և որ ձայնը չի կրնար բարձրացնել մեր առջև ինքզինքը պաշտպանելու համար, նույնիսկ ամենևն բացահայտ կերպով անարդար պահանջումներու և նկատառումներու հանդեպ»:

Ժամանակակիցներից ոմանք անիրավ եղան Օրմանյանի նկատմամբ, բայց Ազգր նրան արդարացրեց:

Օրմանյան, իր դեմ եղած ամբաստանության օրերին, հանդես բերեց իր հոգու մի այլ սրտառույզ գեղեցկությունը: Մանր պայմանների մեջ, լված ու մոռացված, նույնիսկ նախատված, նա մեծ մնաց իր առանձնության մեջ, չընկնվեց նախատիններից ու մնաց արի, աննահանջ՝ իր վշտի մեկության օրերին: Նա քեն չպահեց ոչ ոքի դեմ, չլեց իր ժողովրդին և եկեղեցուն, չդավանանեց իր կոչման և հայ հոգևորականի իր սկզբունքներին, և շրթներին ավետարանական աղոթքը՝ «Հայր, բոլոր դոցա, զի ոչ գիտեն գինչ գործեն», և չվեց Կոստանդնուպոլսի մենավորական իր խցիկը Բրբր փողոցում, և հայ ժողովրդի ու Հայ եկեղեցու հանդեպ ունեցած իր անավարտ ծառայության պարտքը վճարեց մատենագրական, եկեղեցա-պատմական մնայուն աշխատանքներով, որոնք անբաժանա՛մ պսակ հյուսեցին նրա անվան շուրջ:

Այդ տարիներին, մանկավարժ, բեմասաց, վարչագետ Օրմանյանի մեջ հանդես եկավ նաև մտքի, գրչի մարդը: Եվ նա, այդ ասպարեզում ևս, հայ ժողովրդին ներկայացավ մախաղը լի մատենագրական հարուստ բերքով:

Օրմանյանը, օժտված լինելով գրելու բացառիկ կարողությամբ, փայլուն իմացականությամբ և խոր հմտությամբ, նաև ունենալով աշխատասիրության կիրք, այդ տարիներին բողբի է մի ամբողջ գրադարան մատենագրություն, որն իր ծավալով, ինչպես նաև իր բովանդակությամբ, պատկառանք և ակնածանք է առաջացնում:

Այդ շրջանին գրվեցին Օրմանյանի հետևյալ գործերը. «Համապատում» (1911 թ.), «Հայոց եկեղեցի» (1911 թ.), որի ֆրանսերեն հրատարակությունը կատարվեց 1910 թվականին, «Հիշատակագիրք երկոտասանամյա պատրիարքության» (1910 թ.), և ի վերջո «Ազգապատում»-ի Ա և Բ հատորները (1913—1914 թ. թ.):

Այս գործերի մեջ հանդես է գալիս հոգևորն և հմուտ ասովածաբանը և ԱՆԱԶԱՌ ՊԱՏՄԱՐԱՆՆԵՐ մանավանդ:

Օրմանյանը օտարներին, ինչպես նաև Հայ եկեղեցու զավակներին ծանոթացրեց Հայ եկեղեցու պատմությունը, նրա վարդապետությունը, ազգային նկարագիրը, ժողովրդավարական ընտրական սիստեմը: Հայ եկեղեցին Օրմանյանի գրչի տակ ներկայանում է հայեցի իր հարազատ դիմագծով, ինչպես նաև իր ինքնուրույն տեղով քրիստոնեական եկեղեցիների մեծ ընտանիքի մեջ: Օրմանյանից առաջ և հետո փորձեցին գրել Հայ եկեղեցու պատմություն, բայց ոչ ոք, նույնիսկ մինչև այսօր, չի համարձակվել մոտենալ Հայ եկեղեցու նոր պատմություն գրելու աշխատանքին: Հիսուն տարի հրապարակի վրա է Օրմանյանի «Հայոց եկեղեցի»-ն:

Որպես ՊԱՏՄԱՐԱՆ, Օրմանյանը նմանապես ունի իր ուրույն տեղը: Նա անխուժ պրպտող է, դասավորող, վերլուծող, ունի պատմելու տաղանդ, դեպքերը տեսնելու և վերլուծելու յուրահատուկ մեթոդ և պատմության մոտենալու անաչառ եղանակ:

Հայ եկեղեցու պատմության նվիրված ԿՈԹՈՂԱՅԻՆ գործ է նրա «Ազգապատում»-ը իր բոլոր բերություններով, որտեղ տրվում են «Հայ Ողորդափառ եկեղեցվա անցքերը սկիզբեն մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմված»: «Ազգապատում»-ի Գ հատորը, հետմահու հրատարակություն, տպված Ներսարդյան 1927 թվականին Բաբգեն Եպիսկոպոս Կյուլեսեյանի «հոգողությամբ», Հայ եկեղեցու պատմությունը հասցնում է մինչև Իզմիրլյանի ընտրությունը՝ 1909 թվականը: Այնուամենայնիվ, Օրմանյանի հետմահու Ներսարդյանում 1929 թվականին լույս տեսած մի այլ մեծ աշխատության՝ «Խոնք և խոսք»-ի մեջ, չափահանց արժեքավոր նյութեր կան մինչև հեղինակի մահը՝ 1918

քվականը, Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի պատմության վերաբերյալ:

Օրմանյանը մեր օրերի Ջամշյանն է, առանց սակայն ունենալու նրա նախապաշարումները, կողմնակալությունը և նեղմտությունը:

Օրմանյանը, իր գրական վաստակով ևս, արժանապես և հաստատ կերպով բազմել է հայ մտքի աշխատավորների շարքում:

Մեծանուն պատրիարքի ծննդյան 120-ամյակին նվիրված այս քուցիկ նոթերը փակելուց առաջ, պետք է կարևորությամբ արձանագրել նաև, որ Օրմանյանը, Հայ Եկեղեցու ծոցը վերադառնալուց հետո, «բանի և գործով», միշտ որդիական հարգալից հարաբերության մեջ է եղել Ամենայն Հայոց Հայրապետության հետ, իր ամբողջ պաշտոնավարության ընթացքում: Նա ամեն տեղ, միշտ, բարձր է պահել Մայր Աթոռի՝ որպես Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու գերագահ Աթոռի հմայքը և բոլոր կերպով պայքարել է հոգևոր այդ հեղինակությունը նվազեցնել փորձողների դեմ:

Օրմանյանի պատրիարքության տարիները մանավանդ եղան ամուր և հուսալի՝ հենարան՝ հատկապես իրիմյանի կաթողիկոսության օրերին: Հակառակ իրիմյանի գործունեության մեթոդների հանդեպ ունեցած իր վերապահումներին, Օրմանյանը, ամենայն

բարեխղճությամբ, գործակցեց իրիմյանի և Մայր Աթոռի հետ, եղավ Մայր Աթոռի կողմին, նրա մանավանդ դժվարին օրերին՝ 1903—1904 թվականներին Եկեղեցական կալվածների գրավման հարցում, ինչպես նաև կրիկյան Աթոռի և Մայր Աթոռի իրավասությանց վերաբերյալ այլ հարցերում, որոնց մասին նա հանգամանորեն խոսել է «Ազգապատում»-ի Գ հատորում:

Նայյան պատրիարքից հետո, Կոստանդնուպոլսի Աթոռի վրա նստած երկրորդ գիտուն պատրիարքը հանդիսացավ Օրմանյանը և իր կնիքը դրավ իր ժամանակի ազգային-եկեղեցական կյանքը հուզող բոլոր դեպքերի վրա:

Մեծ էր Օրմանյանը որպես անձնավորություն, որպես եկեղեցական, վարչագետ ու ազգասեր, ուսուցիչ և ֆարզիչ, բարոյախոս և ուսումնասիրող, կարողություններ, որոնք նրան պատկանելի էին դարձրել հայ և օտար եկեղեցական և պետական շրջանակներում՝ միջազգային շափերով:

Մաղափա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի անունը անմահ ու պայծառ կմնա վերջին ժամանակների մեր ազգային-եկեղեցական տարեգրության մեջ, որպես մեծ եկեղեցականի, որպես մեծ ազգային գործչի և հայ մատենագրության անխոնջ վաստակավորի:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

